

та реконструкції оборонних споруд міста Львова // *Галицька Брама*. – 1998. – № 3(39). – С. 2–5; Рожко М. *Залюблений у княжий Львів // Галицька Брама*. – 2001. – № 9–10 (81–82). – С. 8–9; Діба Ю., Петрик В. *Планувальна структура “долокаційного” Львова // Семінарій “Княжі часи”*, 2002. – С. 40–59. 15. *ПСРЛ*. – Т.1. – Стб. 248. 16. *ПСРЛ*. – Т.2. – Стб. 662. 17. *ПСРЛ*. – Т.2. – Стб. 437. 18. *ПСРЛ*. – Т.1. – Стб. 359. 19. *ПСРЛ*.

– Т.2. – Стб. 652. 20. Рыбаков Б.А. *Боевые порядки русских войск XI–XII вв. // Уч. зап. Мос. обл. пед. ин-та*. – Т.27. – М., 1954. – С.6; Його ж. *Военное дело // История культуры древней Руси*. – Т.1. – М.–Л., 1948; Кирпичников А.Н. *Куликовская битва*. – Л., 1980. – С.22–25; Його ж. *К оценкам военного дела Средневековой Руси // Древние славяне и Киевская Русь*. – К., 1989. – С.144–145. 21. *ПСРЛ*. – Т.2. – Стб. 804–805.

УДК 94(477)“10/13”+355.4

С.В. Терський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ВІЙСЬКОВО-СТРАТЕГІЧНИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИР–ТЕРЕБОВЛЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ НА МІСЦЕВОСТІ*

© Терський С. В., 2004

Із залученням письмових та археологічних джерел розглядається історико-географічний аспект літописного шляху Володимир–Теребовля. Обґрунтовується висновок про стратегічно важливу роль цього шляху в системі балто-чорноморських зв'язків Східної Європи та у формуванні Галицько-Волинської держави.

In article with attraction of written and archaeological sources the historical and geographical aspects of an annalistic way Volodymyr – Terebovlia is considered. The conclusion about the important role of this way in system of the Baltic-Black Sea communications of the East Europe is proved and also during formation of the Galicia-Volhynian state.

Важливу роль торговельно-стратегічних шляхів у виникненні та розвитку стародавніх держав і міст достатньо добре досліджено в історичній науці. Від активності і широти торговельних зносин прямо залежить економічний добробут міщан, а в кінцевому результаті – політична вага міського центру. З цієї причини дослідження процесу становлення та топографії торговельно-стратегічних шляхів є важливою історичною проблемою.

Стосовно Галицько-Волинських земель цю проблему вивчали у своїх підсумкових працях українські та російські історики ХХ ст. М. Грушевський, П. Іванов, І. Крип'якевич, М. Котляр, А. Майоров [1]. У зв'язку з функціонуванням міжнародних торговельних зв'язків Європи шляхи галицько-волинського регіону спеціально розглядалися київським вченим В. Васильєвським та львівським вченим Т. Левицьким [2]. У зв'язку з конкретною місцевістю

* Стаття написана за матеріалами доповіді, виголошеної на науковій конференції «Теребовля – погляд крізь віки» (м. Теребовля, 18–19 листопада 1994 р.).

існує лише одне дослідження стосовно пролягання трансконтинентального шляху на відрізку Володимир–Київ [3]. Загальна мережа основних торговельних шляхів вперше простежена на просторах всієї Русі російським вченим Б. Рибаківим, на території Галицько-Волинської держави – автором та луцьким дослідником В. Пришляком [4]. Проте у згаданих роботах майже не приділено уваги конкретній локалізації на місцевості та не дано належної історичної оцінки визначній ролі, яку відіграв у формуванні Галицько-Волинської держави буго-дністровський шлях і, зокрема, його ключова частина поміж давніми княжими столицями Волині та Прикарпаття – Володимиром та Теребовлею.

Стратегічна важливість буго-дністровської території та взаємна пов'язаність її південної та північної частин були очевидними вже на момент остаточного її закріплення за Київською державою у 981–993 рр. Саме у ново-заснованому “граді” Володимирі – тоді основному політичному центрі західних земель Київської держави перетиналися основні транзитні шляхи Південно-Західної Русі: шлях “із хозар в немец” та другий варіант шляху “із варяг у греки” (див. рисунок). Одним із головних напрямків був причорноморський, який від часу першої літописної згадки про місто Теребовлю у 1098 році фіксується як шлях з Володимира до Теребовлі. Є всі підстави вважати його складовою частиною сухопутного відрізка галицького варіанта шляху “із варяг у греки”. З Теребовлі він продовжувався на південь по Дністру до Білгорода – важливої торговельної факторії Візантії на Чорному морі. У Володимирі цей шлях перетинав головну торгову магістраль Захід-Схід (відомий з літератури трансконтинентальний шлях Лісабон – Пекін), що сполучала Краків з Києвом [5]. По річці Західний Буг Володимир торгував з прибалтійськими землями. Отже, шлях Володимир–Теребовля протягом віків був тією економічно-стратегічною віссю, яка тісно зв'язувала між собою галицькі та волинські землі. Прагнення встановити контроль над усім балтійсько-чорноморським шляхом, ключовими центрами якого в XI ст. були Теребовля і Володимир, було однією з основних економічних підоснов галицько-волинських конфліктів, результатом яких у результаті стало утворення Галицько-Волинської держави [6].

Карта основних шляхів галицько-волинських земель у X–XIV ст.

Вже у першій літописній згадці про Теребовлю під 1098 р. фігурує прагнення волинського князя Давида Ігоровича захопити це місто, а отже, й вихід до Чорного моря, внаслідок чого було осліплено теребовлянського князя Василька. Вже з часу утворення міст Теребовлянського князівства існували стійкі економічні і політичні зв'язки з Північним Причорномор'ям та Візантією [7]. Економічні інтереси вимагали виходу придністровських міст на балтійські ринки. Отже, справжньою причиною осліплення князя Василька був конфлікт між володимирською та теребовельською міськими общинами [8].

Основою для реконструкції шляху Володимир–Теребовля є аналіз літописних повідомлень, археологічних матеріалів та інших історичних джерел. Проте, стан археологічного вивчення території Західної України не завжди дозволяє більш надійно та повно деталізувати його проходження на карті.

Цей шлях об'єднував два річкові басейни: Західного Бугу та Дністра, безумовно мав ряд локальних варіантів. На головний та найкоротший варіант, очевидно, вказує літописна стаття 1098 р. Йдучи на Теробовлю цим шляхом, Давид Ігорович був зупинений у Буську перемильським князем Володарем. Шлях з Володимира до Буська проходив, очевидно, вздовж р. Західний Буг, на цьому шляху стояв відомий з літописів Всеволож (перша згадка 1098 р., тепер пам'ятки у сс. Старгород–Литовиж, (див. рисунок) [9]. Далі шлях з Буська до басейну р. Серет проходив вздовж долини р. Гологірки через Гологори [10], які нерідко ототожнюють з Рожним полем як місце битв на галицько-волинському кордоні [11]. Дійсно, це поселення знаходилося на вододільному хребті неподалік Рожного поля, на що вказує повідомлення Лаврентьєвського літопису [12]: "І на Рожни поли не могоша ся бити, зане Володимер стоя на Голых Горах".

Іншим варіантом був шлях, що проходив від Володимира по долинах рік Луга та Липа через Перемиль, а далі по верхів'ях р. Стир повертав на Броди. Наступними пунктами на літописному шляху Володимир-Теробовля були вже згадане Рожне Поле (місця великих битв, як правило, обирали посеред широких річкових долин [13]) та городища верхів'їв р. Західний Буг. Звідси шлях на Теробовлю міг іти до верхів'я Серету, минаючи літописний Пліснеськ. Шлях від Теробовлі до верхів'я р. Серету знаємо з літопису [14]. На цьому відрізку шляху стояв літописний Микулин (тепер с. Микулинці Теробовлянського р-ну) [15].

Відрізок шляху між Микулиною та Бродами згадується у "Повчанні" Володимира Мономаха [16]. Отже, до верхів'їв р. Серет з Володимира у XI–XII ст. вели два основні шляхи.

Згідно з літописним повідомленням 1154 р. неподалік р. Серет в напрямі на Володимир [17] знаходився Станков. Його локалізація є найбільш суперечливою. Поблизу нього протікала річка Снов [18]. Обидва топоніми у первозданному вигляді не збереглися на географічних картах. Щодо їх локалізації існує велика, але суперечлива література [19]. Більшість дослідників вважає, що Станков стояв на прямому шляху з Володимира у Теробовль, проте топонім Снов І. П. Крип'якевич локалізує

на шляху з Теробовля у Галич [17]. Л. Масенко, вивчаючи рукопис Іпатіївського літопису, зауважила, що первісно існувала форма Станко, переправлена на Станков іншою рукою [20]. Це дозволило Л. Махновцю локалізувати поселення у с. Стінка Золочівського району, неподалік Гологір, а ріку Снов як притоку ріки Золота Липа, де зараз село Сновичі [18, с. 569–570]. Проте топонім Стінка належить до надзвичайно поширених у Подністров'ї, чому сприяє особливість місцевого ландшафту. Тільки "Słownik geograficzny" знає більше 10 топонімів Стінка лише на Теробовельщині [21]. З них 2 локалізуються поблизу княжої столиці Галицького Поділля. Проте з усіх цих топонімів лише одному – с. Стінці на ріці Дністер у Буцацькому районі відповідає досить значне і багате знахідками городище X–XIV ст. [22]. Розташоване навпроти цієї пам'ятки на протилежному правому березі р. Дністер с. Мостище, ймовірно, є вказівкою на проходження тут шляху Теробовля–Галич, хоча згадане городище лежить дещо південніше прямої дороги на Галич. Отже, вірогідно, що літописне повідомлення стосується саме цього "граду".

Саме це городище на Дністрі (літописний Станков) могло бути згодом центром подільського округу Стінка, який разом з Теробовлею був захоплений під час походу короля Казимира III у 1349 р., про що згадується у королівській грамоті 1395 р. (Ф. Шабульдо [23, с. 51], вслід за І. Крип'якевичем [17] вважає, що цьому замку повинні відповідати пам'ятки на хут. Стінка поблизу с. Раштівці на р. Збруч). Отже, літописний шлях з Володимира до Теробовлі проходив приблизно вздовж русел рік Західний Буг та Серет (див. рисунок). Це був з географічної точки зору найбільш сприятливий шлях на Схід, оскільки він не потребував утримування переправ та мостів, тому саме його в першу чергу прагнув захопити Казимир III.

Формування цього шляху має тривалу передісторію, яка прочитується за допомогою археології. Природні умови сприяли встановленню стабільної мережі заселення басейнів обох рік вже в II–I тис. до н. е., на що вказують численні предмети причорноморського імпорту. Товари і народи активно пересувались на балто-чорноморських просторах [24].

Непрямі свідчення функціонування організованого торгового шляху знаходимо вже у

VIII–IX ст. Вздовж нього на території племені бужан саме у цей період виникають перші міські центри Пліснеськ, Буськ, Волинь. Поблизу Пліснеська в с. Йосипівка у 1986 році випадково знайдено скарб дирхемів, що складався більше ніж зі 100 монет, зібраних у 20-ті рр. IX ст. [25]. Контакти мешканців Пліснеська зі Сходом у X–XI ст. також засвідчуються знахідкою кам'яної фігурки ферзя арабського типу та візантійською монетою X ст. (з Розважа) [26].

У середині XII ст. шлях на південь по Західному Бугу і Серету (через Теревовлю) стає другорядним. Непрямим свідченням цього є піднесення Звенигорода, згодом Галича, до якого сходяться головні торгові шляхи з Подунав'я і Причорномор'я. Тоді ж зменшується площа посадів Пліснеська [27]. Протягом XII–XIII ст. шлях Прибалтики до Теревовлі існує як локальний.

На території торгової пристані Теревовлі у с. Зеленче у 1920–30-ті рр. місцевим колекціонером А. Крушинським було зібрано велику кількість предметів княжої доби, імпортованих з Чорної Русі та інших прибалтійських земель [28]. Через Волинь потрапляли у Теревовлю, очевидно, і прикраси, характерні для радимичів. Там же знайдено чимало предметів, які засвідчують перебування у Теревовлі чималої колонії тюрків – вихідців із степів Північного Причорномор'я [26, с. 190, 195].

На важливе значення шляху Володимир–Теребовля вказують численні археологічні знахідки. Так, територія межиріччя у верхів'ях рік Західний Буг, Стир та Серет вирізняється концентрацією відповідних знахідок навіть на багатьох рядових (неукріплених) поселеннях X–XIV ст. в цьому районі: енкалпіони (Скнилів), свинцеві були (поселення в ур. Морське око к/Єлиховичів) [29].

У середині XIII ст., коли монголи приєднали сучасне Західне Поділля до Золотої Орди, знову зростають торгові обороти причорноморської торгівлі.

Рештками важливої торгової факторії цього часу у верхів'ях Серету за даними досліджень останніх років можна вважати городище Бозок на околиці с. Городище Зборівського р-ну Тернопільщини. Ще 1871 р. під час розкопування валів цього городища виявлено кам'яний гріб, із скелетом, на грудях якого

лежала кам'яна фігурка сидячого чоловіка в одязі, схожому на шкіряний, з вусами, з довгим, гарно укладеним волоссям, з руками, складеними під грудьми; риси обличчя статуетки виразно монгольські [30].

Обстеження городища Волинською археологічною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею протягом 1987–1999 рр. дозволяють в загальному датувати існування цього замку XIII ст. [31]. Велика кількість речових знахідок (зброя, предмети розкоші: емалеві енкалпіони [32]) виділяє його серед інших подібних пам'яток цієї території. Знайдені черепашки каури з Індійського океану та велика кількість різноманітних скляних виробів, серед яких 1/6 всіх скляних браслетів – візантійського походження, вироби з бурштину вказують на торговий характер цього поселення.

Після битви на Синіх Водах у 1363 р. внаслідок занепаду Золотої Орди все Поділля переходить під контроль Польського королівства та Великого князівства Литовського. Як відомо, з середини XIV ст. Володимир як центр транзитної торгівлі між Сходом і Заходом занепадає. На зміну йому приходять Львів та Лучеськ [33]. До цього спричинилася руйнівна боротьба за Волинь між Польщею та Литовсько-Руським князівством, у якій Володимир як ключовий центр східноєвропейської торгівлі став головною здобиччю. Королівство доклало значних зусиль для економічної ізоляції Володимира як одного з центрів Волинської держави князя Любарта [34].

Проте із зміною торговельних центрів Галицько-Волинських земель усталений шлях зі Сходу на Захід у своїй південній частині залишається незмінним. Лише у Кам'янці він повертає до Львова і далі йде на схід до Глинян та Гологор, де теж виростають укріплення. Отже, у середині XIV ст., можливо у його другій половині, шлях з Побужжя до Теревовлі дещо зміщується на захід і проходить з Гологор по долині р. Золота Липа до Дунаєва, Куропатників, де у цей час також споруджуються дерево-земляні укріплення. Саме тоді в Дунаєві, поруч давнього східного кордону ГВД було збудовано кам'яну оборонну вежу [35]. Остаточне утвердження цього варіанта шляху вже у XVI ст. ілюструє карта А. Підграбіуса Королівства Польщі та Великого князівства Литовського, видана у Венеції у 1570 р. [36].

У 1462 р. ще функціонувало відгалуження дороги з Волині на Поділля через Луцьк та Олесько [37]. Шлях, який йшов на Схід через Теробовль, отримує в документах XIV–XVIII ст. назву “Татарського”. Ще раз змінюється його проходження у XVII ст., коли споруджуються замки у Золочеві та Тернополі. У цей період відрізок шляху Гологори–Теробовля занепадає, а згодом і забувається зовсім.

Окрім описаного основного шляху з Володимира на Теробовлю, неодноразово відображеного в літописах, у XII–XIV ст. і пізніше існували альтернативні шляхи, які були менш зручними і довшими. Серед них шлях через Микулин, Збараж [18, с. 374], Вишнівець, Крем'янець, що сполучався з відомим літописним шляхом Київ–Крем'янець–Володимир, яким ввійшов у Волинь Батий 1241 р. [38]. Шлях з Волині до Теробовлі через Перемиль і Крем'янець як відгалуження “Татарського шляху” активно використовувався, наприклад, в XVI ст. [39].

Отже, шлях Володимир–Теробовля протягом століть був важливою ланкою в системі балто-чорноморських комунікацій зокрема і контактів Захід–Схід (Європа–Азія) загалом та помітним військово-стратегічним важелем впливу. У його функціонуванні виділяються три періоди: X–початок XII ст., XII–XIV ст., кінець XIV–XVIII ст., з яких перший період був найважливішим і відображав зростаючу роль Теробовлі у системі галицьких міст. Вихід Звенигорода, а згодом Галича на перше місце серед прикарпатських міст означав перенесення західніше, до названих міст основного шляху сполучення у балто-чорноморській торгівлі. Функціонування буго-дністровського шляху накладало виразний відбиток на історію всієї Східної Європи у X–XIV ст. та було однією з економічних передумов формування нових центрів Української держави на галицько-волинських землях.

1. Грушевський М. *Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн.*– Т. 1: *До початку XI віка.*– К.: Наукова думка, 1991 (1913).– 736 с. Грушевський М. *Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн.*– Т. 2: *XI–XIII вік.*– К.: Наукова думка, 1992 (1905).– 633 с. Иванов П. А. *Исторические судьбы Волинской земли с древнейших времен до конца XIV в.*– Одесса, 1895.– С. 312.

Крип'якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство.*– К.: Наукова думка, 1984.– 174 с. Котляр Н. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.*– К.: Наукова думка, 1985.– 184 с. Котляр М. Ф. *Волинська земля: З історії складання державної території Київської Русі // Історія та історіографія України.*– К.: Наукова думка, 1985.– С. 19–32. Майоров А. В. *Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-экономических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И. Я. Фроянова.*– СПб.: Университетская книга, 2001.– 640 с. 2. Васильевский В. Г. *Древняя торговля Киева с Регенсбургом // Журнал министерства народного просвещения.*– 1888.– № 7.– С. 121–150. Lewicki T. *Le vóie Kiev-Vladimir // Rocznik orientalistyczny.*– Т. 13.– Lwów, 1937.– S. 97–103. 3. Jakimowicz R. *Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński.*– Т. 2.– Równe, 1933.– S. 10–96. 4. Рыбаков Б. А. *Торговля и торговые пути // История культуры древней Руси.*– Т. 1.– М.– Л.: Изд-во АН СССР, 1948.– С. 330–342. Терський С. В. *Волинь в системі міжнародних зв'язків Київської Русі (X–XIV ст.): до постановки проблеми // Наукові записки (Львівський історичний музей).*– Вип. 4.– Ч. 1.– Львів: Логос, 1995.– С. 73–88. Пришляк В. *Середньовічні шляхи Галицько-Волинських земель в епоху Романовичів // Галичина та Волинь у епоху середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Історичні та культурологічні студії.* 2001. 3.– Львів, 2001.– С. 221–228. 5. Weymann S. *Clă i drogi gandlowe w Polsce piastowskiej.*– Poznań, 1938.– S. 113–114. Рыбаков Б. А. *Торговля и торговые пути // История культуры древней Руси.*– С. 342. 6. Терський С. В. *Про роль галицьких міст у системі міжнародних зв'язків Волинського князівства (XII–XIV ст.) // Міжнародна археологічна конференція «Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр», Львів, 27–29 вересня 1994 р.: Тези доповідей і повідомлень.*– Львів, 1994.– С. 27–28. Терський С. В. *Волинь в системі міжнародних зв'язків Київської Русі (X–XIV ст.): до постановки проблеми.*– С. 73–88. 7. Крип'якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство.*– К., 1984.– С. 69–72. Рыбаков Б. А. *Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.*– М.: Наука,

1982.– С. 460. 8. Майоров А. В. Галицко-Во-
лынская Русь. Очерки социально-экономических
отношений в домонгольский период. Князь,
бояре и городская община.– С. 123. 9. Демчук А.
Де лежав літописний Всеволож? // Записки
Наукового товариства ім. Т. Шевченка.– Т.
222.– Львів, 1991.– С. 304–307. 10. 1232 р.–
Літопис Руський.– С. 388. Тепер городище XII–
XIII ст. садиба боярина Клим'яти (в с.
Гологори Золочівського р-ну), див.: Ратпорт
П. А., Малевская М. В. Обследование городищ
Прикарпатья и Закарпатья на территории
Советского Союза // Acta archeologica
carpathica, 1963. – Т. 5.– fasc. I/2. – S. 66. 11.
Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь, с. 520.
12. ПСРЛ.– Т. 1.– стб. 311. 13. Літопис
Руський за Іпатським списком переклав Леонід
Махновець.– К.: Дніпро, 1989.– С. 153, 196, 392.
Цей топонім намагались локалізувати Ян Лям:
J. Lam. Starożytny Dzwiniogrod i Rozne pole.–
Lwów, 1866 та Барсов Н. Матеріали для
історико-географічного словника Росії.– Ч. I.–
Вильно, 1865.– С. 175. (Останній вказував на с.
Ражнів у верхів'ях р. Стир, тепер у
Бродівському р-ні). 14. В 1144 р. цим шляхом
йшли полки мимо Голих Гір на Звенигород. Див.:
Літопис Руський.– С. 196, прим. 4. 15. Згаданий
в 1144 і 1202 рр. на р. Сереті.– Див.: Літопис
Руський.– С. 196, 197, 369. Черноус В. О. Роз-
відкові роботи у Теребовлі на Микулинцях
Тернопільської області // Нові матеріали з
археології Прикарпаття і Волині.– Львів :
Світ, 1991.– С. 101–102. 16. ПВЛ.– Ч. 1.– С.
159. 17. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське
князівство.– С. 35. 18. Літопис Руський.– С.
259, 570. 19. Див.: Етимологічний словник
літописних географічних назв Південної Русі.–
К., 1985.– С. 144, 145. 20. Етимологічний слов-
ник літописних географічних назв Південної
Русі.– С. 145. 21. Słownik geograficzny Królestwa
Polskiego i innych krajów słowiańskich.– Т.
10.– S. 403–405. 22. Ратич О. О. Археологічна
розвідка на Верхньому Дністрі в 1949 р. //
Археологічні пам'ятки УРСР.– Т. 5.– К., 1955.–
С. 45–46. 23. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-
Западной Руси в составе Великого княжества
Литовского.– К.: Наукова думка, 1987.– 179 с.
24. Косько А. О роли днепровского пути в
контактах раннеземледельческих культурных
обществ в бассейне Балтийского и Черного
морей // Древнейшие общности земледельцев и
скотоводов Северного Причерноморья V тыс.
до н. э.– V в н. э. Материалы Международной

археологической конференции 10–14 октября
1994 г.– Тирасполь, 1994.– С. 17–18. Щукін М.
Б. О трех путях балто-черноморских связей в
первые века нашей эры // Там само.– С. 245–
247. 25. Пелецишин М., Гудима Ю. Земля
літописних Бужан // Літопис Червоної Каліни.
Історико- краєзнавчий часопис.– 1992.– Ч. 10.–
12.– С. 51–52. 26. Терський С. В. Галицько-
Волинська Держава та Схід (за археологічними
збірками Львівського історичного музею) //
Наукові записки (Львівський історичний
музей).– Вип. IX.– Львів, 2000.– С. 179–201. 27.
Кучера М. П. Древній Пліснеськ // Археологічні
пам'ятки УРСР.– 1962.– Т. XII.– С. 55–56. 28.
Львівський історичний музей, фонди “Київська
Русь”. Власова Г. М. Бронзовые изделия XI–XIII
вв. из села Зеленче // Материалы и сообщения
по археологии Северного Причерноморья.–
1962.– Вып. 4.– С. 252, рис. 4. 29. Терський С. В.
Звіт про роботу Волинської археологічної
експедиції у 2001 році.– Львів, 2002 // Науковий
архів Львівського історичного музею.– С. 8. 30.
Antoniewicz W. Archeologia Polski.– Warszawa,
1928.– S. 220, tabl. XLI, 10. 31. Гаврилюк О.
Давньоруське городище Бозок // Населення
Прутсько-Дністровського межиріччя та
суміжних територій в другій половині I–на
початку II тисячоліть н. е. (Чернівці, 22–24
вересня 1994 року). Тези доповідей та
повідомлень.– Чернівці: Рута, 1994.– С. 49–52.
32. Корзухина Г. Ф., Пескова А. А. Древнерус-
ские энколпионы. Нагрудные кресты-релик-
вариум XI–XIII веков // Archaeologica Petropo-
litana.– XIV.– СПб.: Петербургское востоко-
ведение, 2003.– С. 178 (табл. 102), 181 (табл.
107), 124 (табл. 74). 33. Charewiczowa I. Handel
średniowiecznego Lwowa.– Lwów, 1925.– S. 31–
32. Терський С. В. Галицько-Волинська Дер-
жава: зв'язки із Сходом (за матеріалами архео-
логічних досліджень політико-економічних
центрів Західної Волині) // V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих
вчених. (Київ, 22–24 квітня 1997 р.). Наукові
матеріали.– К.: КДУ, 1997.– С. 268–269, табл.
LVII. 34. Цинкаловський О. Княжий город
Володимир.– Луцьк, 2003 (Львів, 1935).– С. 63.
35. Входить зараз в склад костелу Св. Стані-
слава. Неопубліковані матеріали досліджень Р.
Могитича. Неподальк саме у другій пол. XIII ст.
на правому березі р. Золота Лита виникає
місто Гологори, а згодом будується канал, що
сполучив річкові басейни Балтійського і
Чорного морів, див.: Філіпчук М. А. Роботи

Гологірської госпдоговірної експедиції // *Нові матеріали до археології Прикарпаття і Волині.* – Львів: Світ, 1991. – С. 99–95. 36. *Теребовля і Теребовлянщина. Історико-мемуарний збірник.* – Торонто, 1988. – С. 45. 37. *Lewicki S. Targi Lwówskie od XIV – do XIX wieku.* – Lwów, 1921. – S. 15. 38. *Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство.* – С. 46. *На відрізку Перемиль – Володимир проходження цього шляху детально реконструйовано. Див.: Терський С.*

В. Середньовічні городища басейну р. Липи в дослідженнях краєзнавців Волині // Минувле і сучасне Волині: історичні постаті краю. Тези доповідей і повідомлень Волинської історико-краєзнавчої конференції, 11–13 жовтня 1991 р. – Луцьк, 1991. – С. 22–24. 39. *Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина.* – К.: Наукова думка, 1990. – С. 159. – Док. № 125. – Прим. 2.

УДК 94(477)“13”:623.446.4

С.В. Пивоваров

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

АРБАЛЕТНЕ ОЗБРОЄННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ СТАРОЖИТНОСТЯХ БУКОВИНИ

© Пивоваров С.В., 2004

На прикладі комплексу археологічних знахідок XIV ст. із середньовічної фортеці на ріці Дністер розкрито один із шляхів поширення арбалетного озброєння в західноукраїнських землях.

On example of archaeological complex of 14 centuries from medieval fortress in the Dnister river exposes one with ways spread arbbalets weapons in Western Ukrainian region.

Дослідження історії розвитку військової справи на території Східної Європи займає важливе місце у працях вітчизняних науковців. Завдяки цьому накопичено величезну інформацію про походження та використання різних видів зброї, простежено еволюційні зміни в його типології та функціональному призначенні. У працях дослідників також розроблено детальну класифікацію різних видів зброї та встановлено їх чіткі хронологічні рамки. Разом із тим варто зазначити, що середньовічне озброєння вивчено вкрай нерівномірно. Про його використання в окремі періоди за браком джерел відомо досить мало. Зокрема, ще недостатньо вивченими є питання, пов'язані з поширенням арбалетного озброєння на території сучасної України.

Арбалет належить до ручної металюї зброї дальнього бою. Його винайдення було переломним моментом в історії техніки та військової справи. Перші арбалети, як вважають дослідники, з'явилися на території давнього Китаю в IV–III ст. до н.е., приблизно в той же час механічні луки різних конструкцій (гастрофети, евтитони) почали використовуватися в античному світі [26, с. 37–50].

Значно більшого поширення отримав арбалет в добу середньовіччя. Із X ст. він починає використовуватися військовими формуваннями ряду європейських держав [26, с. 52]. Застосування арбалета привело до створення нових механічних систем, прийомів ведення війни та організації середньовічного війська [6, с. 164–168; 16, с. 166–169; 13, с. 61–62]. Перед арбалетним озброєнням виявилася безсилою рицарська кіннота. Арбалетний болт, випущений із значної відстані (150–300 кроків), пробивав найкращі рицарські панцирі, до того ж користування арбалетом не вимагало спеціальних навичок і було під силу будь-якому городянину чи селянину. В зв'язку із цим на Другому Латеранському соборі в 1139 р. було навіть накладено заборону на використання арбалета як зброї “смертоносної і супротивної Богу”, але дозволено його застосовувати проти невірних [10, с. 12]. Тим не менше арбалетне озброєння продовжувало широко використовуватися практично у всіх європейських військових кампаніях з XIII по XVI ст. Протягом трьох століть арбалетники рахувалися елітними